

MOTYWY I KONCEPCJE OCHRONY ŚRODOWISKA

DEFINICJE:

Ochrona przyrody i ochrona środowiska określają dwie sfery działalności człowieka, które, choć się zazębiają, nie są tożsame ze względu na cel i przedmiot zainteresowań oraz na stosowane środki, czyli formy i metody.

Ochrona przyrody – to zespół idei, środków i działań zmierzających do zachowania, a w razie potrzeby także odtworzenia obiektów przyrody w postaci pierwotnej lub możliwie mało zmienionej we wszystkich formach jej różnorodności, łącznie z warunkami i procesami decydującymi o ich trwałości.

Jest to więc działanie, którego podmiotem staje się przyroda, a korzyści człowieka wynikające z niej mieszczą się głównie w sferze idealnej: poznania naukowego, edukacji, doznań estetycznych, inspiracji twórczej, poczucia wspólnoty z przyrodą itp.

Przyrodę chroni się głównie metodami konserwatorskimi, a także powołując parki narodowe, rezerваты przyrody itp.

Ochrona środowiska – to także zespół idei i działań zmierzających do zachowania środowiska w stanie zapewniającym optymalne warunki bytowania człowieka i gwarantujące ciągłość najważniejszych procesów w biosferze (np. globalny i lokalne obiegi wody w przyrodzie), jako podstawy produkcyjnej działalności człowieka.

Środowisko chroni się poprzez regulacje prawne i organizacyjne, stosując rozwiązania systemowe, techniczne i technologiczne.

Ochrona krajobrazu – to wspólna sfera zainteresowań ochrony przyrody i środowiska.

Sozologia – termin wprowadzony przez Walerego Goetla w 1966r.; (gr.: *sozos* – bezpieczny); dział nauki zajmujący się naukowymi podstawami ochrony środowiska i przyrody.

CELE – CZYLI, PO CO CHRONIĆ ŚRODOWISKO I PRZYRODĘ?

Strategia ochrony przyrody i środowiska została opracowana stosunkowo niedawno. Pierwszym dokumentem był apel Sekretarza ONZ – znany, jako Raport U'Thanta: „Człowiek i jego środowisko” – ogłoszony w 1969r. Najważniejsze zagadnienia poruszane w tym raporcie, zresztą aktualne do dziś, to:

- brak powiązania wysoko rozwiniętej techniki i technologii z wymogami środowiska
- wyniszczenie ziem uprawnych
- bezplanowy rozwój stref miejskich
- zmniejszanie się powierzchni wolnych, otwartych terenów
- znikanie wielu form życia zwierzęcego i roślinnego
- zatrucie i zanieczyszczanie środowiska.

Obecnie problemy ochrony środowiska i przyrody na świecie regulowane są przez konwencje i porozumienia międzynarodowe. Dotychczas zawarto ich ponad 150, jedną z ostatnich jest deklaracja z Rio (podsumowanie Światowej Konferencji: „Środowisko i Rozwój”, która odbyła się w Rio de Janeiro w czerwcu 1992r.).

Podstawowe **cele ochrony przyrody i środowiska** zostały sformułowane w 1980r. w dokumencie *World Conservation Strategy* (w Polsce przetłumaczone i przyjęte w 1985r.). Są to:

- utrzymanie podstawowych procesów ekologicznych i systemów będących ostoją życia
- zachowanie różnorodności genetycznej
- zapewnienie trwałego użytkowania gatunków i ekosystemów
- ochrona swojszczyzny – ochrona rodzimej przyrody i krajobrazu.

Motywy – czyli, dlaczego ochraniaimy środowisko, w którym żyjemy?

Człowiek podejmując działania na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego wykorzystuje:

- **motywy religijne i kulturowe:** ich pierwotnym źródłem były wierzenia religijne i podania wielu plemion i narodów oraz ich tradycja, np. ochrona krokodyli w Egipcie
- **motywy patriotyczne, historyczno-pamiętkowe:** są to motywy o charakterze kulturowym, związane ze świadomością narodową; opieką otacza się te obiekty przyrodnicze, które związane są ze zdarzeniami i postaciami historycznymi, np. ochrona Góry Świętej Anny na Śląsku; tu: ochrona swojszczyzny
- **motywy gospodarcze:** pojawiły się wraz z „odkryciem” zjawiska wyczerpywalności zasobów przyrody, np. Władysław Jagiełło otoczył opieką cisy (1423r.), z których wyrabiano łuki i kusze; ponieważ człowiek opiera swą gospodarkę na zasobach przyrody, musiały się pojawić działania na rzecz przezornej i oszczędnej eksploatacji środowiska
- **motywy naukowe:** chronimy ekosystemy, lub ich części, gdyż umożliwia nam to poznanie praw rządzących przyrodą, zachowując nie zmienione fragmenty przyrody możemy wykorzystać je do oceny zmian wywoływanych działalnością człowieka
- **motywy społeczne:** powstały współcześnie, ochrona środowiska przyrodniczego jest niezbędna dla przestrzegania niezbywalnych praw człowieka, jak:

- oddychanie czystym powietrzem
- picie czystej wody i spożywanie nieskażonego jedzenia
- realizowanie potrzeb estetycznych, poznawczych itp.
- życie w warunkach umożliwiających wychowanie zdrowego potomstwa.
- **motywy estetyczne:** chronimy przyrodę, bo jest ładna, bo patrzenie na nią może być źródłem radości
- **motywy etyczne:** miarą moralności człowieka jest jego stosunek do roślin i zwierząt, podziw i poszanowanie życia w każdym jego przejawie; istotne jest także uzmysłowienie sobie, że działalność człowieka w środowisku wywołuje negatywny wpływ na ludzi, ich zdrowie, samopoczucie, zaspokojenie potrzeb kulturalnych i zasoby materialne.

KONCEPCJE – CZYLI, JAKI MAMY POMYSŁ NA OCHRONĘ ŚRODOWISKA I PRZYRODY?

Od dawna ludzie mieli różne pomysły na to jak chronić przyrodę, wpływało to na przestrzeni dziejów z różnych pobudek (patrz: MOTYWY).

- **koncepcja sakralna ochrony środowiska:** najwcześniejsza, zakłada ochronę określonych obiektów przyrodniczych ze względu na ich szczególną wartość religijną lub kulturową, np. do połowy XIX w. pola gejzerowe Yellowstone zachowały nie zmieniony stan, ponieważ Indianie uważali, że w obłokach pary wodnej żyją złe duchy;
- **koncepcja konserwatorska ochrony przyrody:** najbardziej klasyczna, dąży do zachowania w nie zmienionym stanie tworów przyrody cennych z różnych punktów widzenia, obejmuje formy indywidualne, gatunkowe i rezerwatowe (patrz: FORMY);
- **koncepcja ekonomiczno-techniczna ochrony środowiska:** ochrona ma charakter wyłącznie instrumentalny, ma służyć realizowaniu wszystkich uzasadnionych ekonomicznie potrzeb człowieka – działania ochronne podejmuje się, gdy przemawiają za tym względy ekonomiczne; ekonomiści są w stanie wyliczyć opłacalność ochrony środowiska przyrodniczego, świata zwierząt i roślin, a nawet ochrony zdrowia i życia człowieka; ma charakter wybitnie doraźny (nie uwzględnia potrzeb przyszłych pokoleń ludzkich ani potrzeb istot pozaludzkich);
- **koncepcja społeczno-ekonomiczna ochrony środowiska:** celem ochrony środowiska jest zaspokojenie potrzeb materialnych i estetycznych, a także życia i zdrowia człowieka współczesnego oraz ochrona interesów przyszłych pokoleń; działania ekonomiczne mogą być tylko jednym z wielu sposobów ochrony, ważne są również metody planistyczne (np. tworzenie systemów obszarów chronionych) oraz środki polityczne (np. konferencje krajowe i międzynarodowe);
- **koncepcja liberalna ochrony środowiska:** modna na świecie od lat osiemdziesiątych; działalność na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego powinna być prowadzona przez osoby prywatne – ingerencja państwa jest niedopuszczalna, zadania państwa to jedynie zapewnienie precyzyjnego prawa środowiskowego, skutecznej policji ekologicznej oraz dokładne określenie prawnej ochrony własności prywatnej;
- **koncepcja rozwoju trwałego:** jest to pierwsza próba połączenia ochrony środowiska z rozwojem społecznym i ekonomicznym – ochrona ma więc polegać na mądrym zarządzaniu środowiskiem; zasady trwałego rozwoju zostały przedstawione w następujących dokumentach:
 - Światowa Karta Przyrody (1982r.) – określa podstawowe działania ludzi w stosunku do biosfery,
 - Deklaracja z Caracas (1991r.) – określa strategię działań na obszarach chronionych,
 - Deklaracja z Rio de Janeiro (1992r.) – respektowanie w działaniach na rzecz środowiska praw ludzi jest również istotne.

Rozwój trwały ma zrealizować trzy podstawowe cele:

- **ma być sprawiedliwy dla wszystkich ludzi na Ziemi** – poprzez zmniejszanie różnic między bogatą Północą a biednym Południem, wykorzenienie ubóstwa, analfabetyzmu, chorób, zapewnienie zdrowia i życia wszystkim ludziom na Ziemi, zaspokojenie potrzeb intelektualnych, położenie kresu wojnom, nienawiści, zniewoleniu i dominacji jednych narodów nad innymi oraz ochronę różnorodności kulturowej ludzkości;
- **ma być sprawiedliwy dla przyszłych pokoleń** – poprzez oszczędne gospodarowanie zasobami przyrody, jedynie częściowe wykorzystanie jej potencjału, utrzymanie równowagi dynamicznej środowiska, recykulację zasobów, a tym samym minimalizację ilości i jakości odpadów;
- **ma być sprawiedliwy dla istot pozaludzkich** – poprzez utrzymywanie równowagi ekologicznej służącej godziwym warunkom przetrwania wszystkim gatunkom pozaludzkich form życia;
- **koncepcja powrotu do natury:** człowiek jest jednym z wielu elementów biosfery, nie należy go w żaden sposób wyróżniać. Świat przyrody jest nadrzędny wobec ludzi, może się bez człowieka obejść. Człowiek nie może obejść się bez przyrody. Działalność człowieka musi być więc zgodna z prawami przyrody, nie krzywdzić innych istot oraz służyć wzbogacaniu osobowości ludzi i pogłębianiu duchowej więzi z całym światem żywym. Wymaga to rezygnacji z miast, fabryk, większości „zdobyczy” cywilizacji: samochodu osobowego, wodociągów, kanalizacji, urządzeń elektrycznych oraz rezygnacji z tych dziedzin życia, na które bezproduktywnie wydawane są pieniądze (np. zbrojenia, sport wyczynowy). Równorzędność człowieka wobec innych istot żywych zmusza do rezygnacji

z wykorzystywania ich dla egoistycznych celów, a więc do likwidacji doświadczeń przeprowadzanych na nich, cyrków, ogrodów zoologicznych, przemysłu futrzarskiego i mięsnego; koncepcja ta jest najbardziej skrajną propozycją strategii ochrony środowiska, ale jest coraz popularniejsza wśród partii i ruchów ekologicznych.

FORMY I METODY OCHRONY ŚRODOWISKA I PRZYRODY

Formy:

W Polsce spotykamy następujące formy ochrony przyrody:

- park narodowy
- rezerwat przyrody
- pomnik przyrody
- park krajobrazowy
- strefy chronionego krajobrazu
- ochrona gatunkowa zwierząt i roślin.

Park narodowy jest najbardziej kompleksową i wypróbowaną formą ochrony. Jest to stosunkowo rozległy obszar obejmujący jeden bądź wiele ekosystemów, które są mało lub w ogóle nie przekształcone przez ekspansję człowieka. Na tym obszarze gatunki roślin, zwierząt, grzybów oraz ich siedlisko mają szczególną wartość. Powoływany jest przez władze najwyższe danego kraju, musi posiadać administrację i służby ochronne. Powinien być on przysposobiony do spełniania następujących funkcji:

- naukowe (dokumentacyjne i badawcze)
- edukacyjne
- turystyczne
- gospodarcze
- sozotechniczne
- monitoringowe
- militarno-polityczne

Parki narodowe są udostępniane do zwiedzania, lecz obowiązują w nich surowe przepisy prawne. Bierze się to stąd, że mają one na celu powstrzymanie antropopresji i zachowanie lub odtworzenie naturalnego krajobrazu.

Rezerwat przyrody jest obszarem obejmującym dobrze zachowane ekosystemy, gatunki roślin i zwierząt, obiekty przyrody nieożywionej itp. Powołuje rezerwat Minister Ochrony Środowiska i Obszarów Leśnych. Wyróżniamy rezerваты ścisłe: zakazane są tu jakiekolwiek zabiegi techniczne, niepotrzebna jest w nich ingerencja człowieka (np. znaczny obszar Białowieskiego P.N. jest takim rezerwatem) oraz rezerваты częściowe: tu ingerencja człowieka jest niezbędna, bo przeciwdziała sukcesji wtórnej (np. hale w Tatrzańskim P.N., gdzie wypas owiec zapobiega przekształcaniu się tych zbiorowisk trawiastych w las). Funkcje, jakie ma spełniać rezerwat przyrody są podobne do funkcji parku narodowego.

Ze względu na przedmiot ochrony mamy rezerваты:

- faunistyczne i florystyczne
- biocenotyczne: leśne, torfowiskowe, wodne, murawowe itp.
- geologiczno-geomorfologiczne
- glebowe
- przyrodniczo-historyczne
- krajobrazowe

Pomnik przyrody to pojedynczy twór przyrody ożywionej lub nieożywionej (a także ich skupienia). Ma on szczególną wartość naukową, kulturową, historyczno-pamiątkową lub krajobrazową. Pomnikami przyrody są np. pojedyncze okazałe drzewa, aleje, głązy narzutowe, jaskinie, jary, wąwozy. Mogą być przy nich wykonywane tylko zabiegi konserwatorskie. Pomnik przyrody powołuje Wojewoda.

Podstawy **gatunkowej ochrony przyrody** stworzył H. Conwentz, który zaproponował rozszerzenie pojęcia pomnika przyrody na rzadkie gatunki roślin i zwierząt. Z jakich powodów ustanawiana jest ochrona wybranych gatunków? Chronimy:

- gatunki zagrożone w swoim bycie: jodły pod Mińskiem Mazowieckim są objęte ochroną, a masowo występują w tajdze
- gatunki o skomplikowanej biologii wzrostu i rozwoju: storczyki potrzebujące do wykiełkowania specjalnej formy mikoryzy
- gatunki osiągające kres występowania: u nas słowiki i jeże
- gatunki endemiczne: ograniczone w swoim występowaniu do niewielkich wysp (małych obszarów)

- gatunki reliktowe: gatunki, które są „wspomnieniem” dawnych okresów świetności, kiedyś bardzo liczne obecnie charakteryzuje je rzadkość występowania i niewielka liczebność populacji
- gatunki w toku specjacji, czyli powstawania
- gatunki zagrożone bezpośrednim wyniszczeniem ze względu na walory estetyczne: wszystkie geofity wiosenne lub ze względu na wstręt, który budzą: ropuchy

Istnieją dwie formy ochrony gatunkowej: całkowita i częściowa.

Park krajobrazowy to wielkopowierzchniowa forma ochrony przyrody i krajobrazu. Organizowane są głównie dla zapewnienia funkcji rekreacyjnych i potrzeb estetycznych. Spełniać powinny funkcje sozotechniczne i być przystosowane do ruchu turystycznego. Powoływane są przez Wojewodę, mają dyrekcję, ale brak w nich straży ochronnej.

Strefy chronionego krajobrazu powstają po to by chronić krajobraz i środowisko przed degradacją. Nie są to instytucje, powstają na drodze planowania przestrzennego. Ograniczają możliwości rozwoju niektórych gałęzi gospodarki na danym terenie.

METODY:

Metody ochrony przyrody dzielimy na:

• **konserwatorskie:**

- właściwa konserwacja: cementujemy pęknięte drzewo;
- prezerwacja: rezygnujemy z działań mogących zaszkodzić przyrodzie – w otulinach parków narodowych nie mogą działać zakłady przemysłowe;
- profilaktyka: zapobiegamy wnikaniu ścieków do rzeki;
- restytucja: odnowa populacji częściowo zniszczonego gatunku – żubr;
- introdukcja: wprowadzamy gatunek do układu biologicznego, tam gdzie go wcześniej nie było – rośliny ozdobne w naszych ogrodach;
- reintrodukcja: wprowadzamy gatunek do układu biologicznego, tam gdzie wcześniej był – po restytucji wprowadziliśmy żubra znów do Puszczy Białowieskiej;

• **planistyczne:**

- rekultywacja: przywracamy wartość użytkową terenom, które ją utraciły poprzez rabunkową gospodarkę człowieka – Park Kultury i Wypoczynku w Chorzowie powstały na zrekultywowanych hałdach pokopalnianych;
- kształtowanie środowiska i krajobrazu: wprowadzamy ład przestrzenny, godzimy różne funkcje danego terenu, wykorzystujemy zróżnicowanie terenu, preferujemy w nasadzeniach gatunki rodzime, kanalizujemy ruch ludzi, włączamy elementy swojszczyzny (chaty góralskie stawiamy tylko w górach), mamy wizję jak to będzie funkcjonować i rozwijać się w przyszłości;
- racjonalne użytkowanie zasobów: wycinamy tyle drzew ile posadziliśmy;
- ponowne użytkowanie zasobów: zwracamy uwagę na możliwość recydingu.